

OSMANLI KAZA MAHKEMELERİNDE KÂTİPLERİN YARGISAL ROLÜ: KASTAMONU ÖRNEĞİ (1760-1770)*

Feyzullah YERLİKAYA**

ÖZ

Bu makale, Osmanlı adalet sisteminde mahkeme kâtiplerinin yarı-yargısal rollerini, 1760–1770 yılları arasında Kastamonu kaza mahkemesine ait siciller üzerinden mikro-tarihsel bir incelemeyle ele almaktadır. Osmanlı yargı yapısı çoğunlukla kadı merkezli bir sistem olarak tanımlansa da bu çalışma kâtiplerin yalnızca birer kayıt görevlisi değil, zaman zaman karar verici aktörler olarak da sürece fiilen katıldıklarını ortaya koymaktadır. Sekiz sicil defterinde kayıtlı toplam 606 dava arasında yapılan inceleme, 82 davanın doğrudan mahkeme kâtipleri tarafından görüldüğünü göstermektedir. Kâtiplerin bu şekilde yargı sürecine katılmaları, taşra mahkemelerinde yargılamanın sürekliliğini ve işleyişin pratikliğini sağlasa da özellikle uzun süre mahkemelerde görev yapan kâtiplerin nüfuz sahibi aktörlere dönüşmesine ve suistimallerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Kastamonu mahkemesinde uzun yıllar görev yapan kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi hakkında merkeze iletilen şikâyetler, bu durumun somut bir örneğidir. Bu çalışma, Osmanlı yargısının yalnızca kadı ve naib eksenli değil, gerektiğinde kâtiplerin de aktif rol üstlendiği çok aktörlü bir yapı arz ettiğini ileri sürmekte ve norm ile uygulama arasındaki farklılıkları görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Yargı Teşkilatı, Kaza Mahkemeleri, Mahkeme Kâtipleri, Kastamonu, Kadı, Naib.

JUDICIAL ROLE OF COURT CLERKS IN OTTOMAN DISTRICT COURTS: KASTAMONU CASE (1760-1770)

ABSTRACT

This article explores the quasi-judicial role of court clerks within the Ottoman justice system through a micro-historical analysis of court records from the Kastamonu district court between 1760 and 1770. While the Ottoman legal structure is traditionally characterized as kadi-centered, this study demonstrates that clerks were not merely record-keepers but also occasionally acted as decision-makers. An examination of eight court registers comprising 606 cases reveals that 82 of these were directly handled by court clerks. Although the involvement of clerks ensured continuity and procedural efficiency in provincial courts, their long-term presence also enabled them to accumulate influence, occasionally leading to abuses of power. Complaints submitted to the central authority regarding es-Seyyid Mehmed Efendi, a long-serving clerk in the Kastamonu court, illustrate this risk. The study argues that Ottoman provincial justice was not solely based on kadis and naibs but functioned as a multi-actor system in which clerks could also assume active judicial roles—highlighting the discrepancy between formal legal norms and actual judicial practices.

Key Words: Ottoman Judicial Organization, District Courts, Court Clerks, Kastamonu, *Kadi*, *Naib*.

Giriş

Osmanlı kaza mahkemesi, klasik literatürde kadı merkezli bir yapı olarak tanımlanır. Kadı, hem şer'î hukuk kurallarının uygulayıcısı manasındaki hâkimü's-şer' sıfatıyla hem de bazı idarî ve beledî görevleri ile devletin taşradaki önemli bir temsilcisidir. Kadının hukukî ve idarî

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 08.10.2025

Yayına Kabul Tarihi: 16.03.2026

* Bu çalışma yazarın Prof. Dr. Saim Savaş danışmanlığında 2023 yılında tamamladığı "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Anadolu'sunda Kadı ve Mahkeme (1760-1770)", [Kadi and Court in the Second Half of the XVIIIth Century Ottoman Anatolia (1760-1770)] başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, UŞAK,
ORCID ID: 0000-0002-9326-8879, E-posta: feyzullah.yerlikaya@usak.edu.tr.

işlerindeki en önemli yardımcısı ve vekili naibdir. Onun vekili sıfatıyla yapabileceği her işi yapma ve özellikle davalara bakma görevi naibindir. Ancak mahkeme sicilleri incelendiğinde, kadının özellikle hâkimlik rolü ve bunun vekiller aracılığıyla yürütülmesi ile ilgili olarak teorik durum ile fiilî uygulama arasında dikkate değer farklar bulunduğu görülür. Bu farklardan biri, yargılama sürecinde kâtiplerin üstlendikleri roldür.

Mahkemenin aslî ve önemli bir unsuru olan kâtiplerin en önemli görevi, isimleriyle müsemma olarak kaza mahkemesi ile ilgili her türlü yazışma ve kayıt işlemlerini yerine getirmektir. Bu görevler; merkezden kazaya gönderilen ferman, berat, emr-i hümayûn vb. belgelerin birer suretinin ve kaza ahalisi tarafından ilgili kaza mahkemesine getirilen ve kadı veya naib tarafından görülen her türlü konunun şer'îyye sicillerine kaydını yapmaktır (Ortaylı, 2017, s. 83). Bunlar, davalarla ilgili duruşma kayıtları, ibra, borç, hibe temessükleri, tereke kayıtları, miras paylaşımı, nafaka tayini, vekaletname vs. gibi şer'îyye sicillerinde bolca örneğini görebileceğimiz kayıtlardır. Bunun haricinde mahkemeye intikal eden davalarla ilgili keşiflerin yapılarak kayıt altına alınması veya o sırada mahkemede bulunmayan bir kimsenin şahitliği veya yemine başvurulması gibi durumlarda da mahkemeden gönderilen kâtipler bu işleri yapmışlardır.¹ Ancak bu sayılanlar yanında mahkeme kâtiplerinin tıpkı bir kadı veya naib gibi dava dinleyerek tarafların ifadelerini kayıt altına aldıkları ve daha da ötesi bu davaları bir hâkim gibi karara bağladıkları da görülebilmektedir.

Emevîler döneminde mahkemelere kadılar yanında kâtipler atandığı ve bunların önce naib sonradan kadı olarak tayin edildiği belirtilmektedir (Atar, 2003, s. 340). Dolayısıyla İslam devletleri kurumsal bir kimlik kazanırken, kâtipliğin kadılık yolunda ilerlemenin ilk basamağı olarak değerlendirildiği düşünülebilir. İslam fıkıhçılarının, mahkeme kâtibinin kadının yardımcısı ve mahkemede cereyan eden işlerin şahidi olmaları dolayısıyla güvenilir, dürüst, kavrayış sahibi ve resmî yazışmalara hâkim kişiler olmaları gerektiğini ifade ettikleri belirtilmektedir (Atar, 2003, s. 340). Hanefî fıkının önemli isimlerinden Serahsî (ö. 1090), kâtiplerin gerektiği durumlarda hâkimin yerine geçebileceğini, bu nedenle kâtiplerin hâkimliğe ehil kimseler arasından seçilmesi gerektiğini belirtir (es-Serahsî, 2008, s. 143). Bu nedenle olsa gerek Osmanlılarda da mahkeme kâtipleri genellikle kazadaki ulema arasından seçilerek, kendilerinde belirli bir tahsille beraber hukuk bilgisi de aranmaktadır (Ortaylı, 2017, s. 83).

Kâtiplerin dava görmeleri, Osmanlı kaza mahkemelerinin işleyiş ve dolayısıyla mahkemeye gelen davaların çok hızlı şekilde sonuçlandırılmasındaki pratikliğe katkısı açısından önemlidir. Özellikle bir kazaya atanan kadı veya naibin görev yerine ulaşınca kadar gerek kendilerinin gerekse farklı kazaî-askerî idareciler tarafından mahkeme kâtibinin vekil olarak görevlendirdiğine dair sicillerde birçok kayda rastlamak mümkündür. Bu şekilde mahkeme hâkimsiz kalmamış, hukuk işleri aksamamış ve ahali davalarını çözecek hâkimi mahkemelerde sürekli bulabilmiştir. Örnek vermek gerekirse, H. gurre-i Z 1176 (13 Haziran 1763)² tarihli

¹ KŞS, 52, s. 248.; "...Emine'ye eşyaları ihfa etmediğine dair yemin teklif olunması için kâtib Mustafa Efendi ve zeyl-i vesikada muharrerü'l-esami udûl irsal olundukda anlar dahi mezbure Eminenin sakine oldukları menziline varub müddeiyûn-ı mezburun talebleriyle mezbure Emine'ye yemin teklif eyledikde..."; KŞS, 53, s. 24-25.

² Kamerî aylarda gurre; ayın ilk gününü, muntasıf; ayın ortasındaki günü, selh/gâye ise ayın son gününü ifade etmektedir. Evâil; ayın ilk on gününü, evâsıt; ayın ortasındaki on günü, evâhir ise ayın son on gününü ifade etmektedir. Tarih çevirilerinde bu kıtas esas alınmıştır. Bkz. Mustafa Özсарay, "Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, (2019), 34.

kayda göre Ayntab kazasının ber-vech-i arpalık³ kadısı Alizâde Abdurrahim Efendi tarafından kazaya naib olarak gönderilen El-Hac Ahmed Efendi, kendisinin kazaya vusulüne dek mahkemenin başkâtibi Mustafa Efendi'den *icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyye* eylemesinin istemiştir (GŞS, 124/A, s. 121). Adana kazasında mahkemenin kadısı Yeğenzâde Mehmed Arif'in azledilmesi üzerine payitahttan kazaya atanan naib İsmail Efendi'nin vusulüne dek *icrâ-yı ahkâm-ı şer'îyye* için başkâtip Abdullah Efendi, Adana valisi Abdi Paşa tarafından H. 6 Ramazan 1179 (16 Şubat 1766) tarihli bir buyruldu ile görevlendirilmiştir (AŞS, 40, s. 155). Sadece kazaya yeni atanan kadı veya naibin kazaya geç ulaşması gerekçesi ile değil kaza kadısının herhangi bir nedenle görev yaptığı kazadan erken ayrıldığı durumlarda da yerine kâtibini görevlendirdiği görülebilmektedir. Kastamonu kazasının kadısı Mustafa Efendi, görev süresinin (müddet-i örfiye) bitimine bir ay kala Kastamonu'dan ayrılmış ve ayrılırken şer'î işlere bakması için H. Muharrem 1175 (Ağustos 1761) tarihinde yerine mahkemenin kâtibi Dursunzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'yi bırakmıştır (KŞS, 50, s. 294). Aynı şekilde Ayntab'da kazanın ber-vech-i arpalık kadısı Sa'düddin Efendi'nin naibi olan el-Hac Ebubekir Efendi H. 28 Zilhicce 1173'te (11 Ağustos 1760) İstanbul tarafına gideceği gerekçesiyle yeni naib gelene değin mahkemenin serkâtibi el-Hac Mustafa Efendi'yi *vaki olan dava-yı şer'îyyeyi icra* etmesi için görevlendirmiştir (GŞS, 118, s. 176).

Kâtiplerin, kadı veya naiblerin vekili olarak dava dinlemelerine dair bugüne kadar yapılmış olan yegâne çalışma Betül Kayar'ın *Osmanlı Şer'îye Mahkemelerinde Kâtiplerin Kadılara Vekalet Etmesi* başlıklı makalesidir (Kayar, 2023). Özellikle kadı veya naiblerin mahkemelelerinde bulunmadığı zamanlarda mahkemenin kâtiplerinin onların yerlerine vekalet etmeleri, bunun hukukî dayanağı ve Osmanlı Devleti'nden önceki uygulamalara odaklanan makale gayet önemli bir çalışma olmasına ve literatürde önemli bir boşluğu doldurmasına rağmen her çalışmada olduğu gibi bazı eksiklikler barındırmaktadır. İlgili çalışma büyük oranda yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde kadı veya naiblerin fizikî olarak kazada olmadıkları süre zarfında vekaleten görevlendirilen mahkeme kâtipleri ile ilgilidir. Çok farklı kazalara ve farklı zaman dilimine ait sicillerden verilen örneklerle genel bir değerlendirme düzeyinde kalmıştır. Dolayısıyla mahkeme kâtiplerinin ne oranda ve ne sıklıkla dava dinleyip hüküm verdikleri, mahkemenin kadısı veya naibi kazasında iken de davalara bakıp bakmadıkları, kâtiplerin karara bağladıkları davalarla ilgili kaza ahalisinin nasıl bir tutum içerisinde oldukları gibi hususlar cevap aramaktadır.

Bu makale, 1760 yılı başından 1770 yılına kadar (H. Cemaziyelevvel 1173- Ramazan 1183) on yıllık süreçte Kastamonu mahkemesine ait sekiz sicil defterinde tespit edilen ve kararların doğrudan kâtipler tarafından verildiği dava örneklerinden hareketle kâtiplerin fiilî yargı pratiği içerisindeki konumunu incelemektedir. Kâtiplerin ne ölçüde ve ne tür davalarda yargı yetkisi kullandığını, bu yetkinin meşruiyetini ve yerel toplumsal etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. İncelenen belgeler mahkeme görevlilerinin vekalet ilişkilerini, kadı otoritesinin paydaşlarını ve yargısal bürokratik düzenin esnekliğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı mahkemelerinde yargı erkini paylaşan veya dönüştüren aktörleri yeniden düşünmeye davet etmektedir.

³ Şeyhülislam, Kazasker ve mevaliye azillerinden sonra geçinebilmeleri için arpalık adı altında bir veya birden fazla kazanın hasılat-ı şer'îyyeleri verilmektedir. Bunlar genellikle bu kazalara gitmeyerek vekaleten bir naib tayin etmişler ve mansıplarını bu şekilde idare etmişlerdir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları, 1988), s. 119.

18. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Kazası ve Kaza Mahkemesi

Kastamonu, 1461'de ilhakından itibaren Osmanlı idarî taksimatında Anadolu vilayetine bağlı bir sancak ve aynı zamanda bu sancağın merkez kazası konumundadır (Kılıç, 1997, s. 52; Kankal, 2004, s. 36). 18. Yüzyıla gelindiğinde de bu hüviyetini korumuştur. Bu yüzyılın ikinci yarısında, yani çalışmaya konu zaman diliminde, Kastamonu sancağı dahilinde müstakil ve mülhak şekillerde kazasker tarafından kadı ataması yapılan on altı kaza merkezi bulunmaktadır. Bunların kadılık dereceleri yevmî 40 ile 499 akçe arasında değişmektedir.⁴ Merkez kaza olan Kastamonu, yevmî 499 akçelik bir kaza olarak *mevleviyet* payeli kadılıkların bir alt, kaza kadılıklarının ise en yüksek derecesindedir. Bu dönemde kazaî yönden Kastamonu'ya bağlı Kuzyaka, Orta ve Akkaya adlarında üç nahiye bulunmaktadır. Bu nahiyelerin ahaliilerinin hukukî işleri gerek Kastamonu mahkemesinde gerekse davet üzerine mahkemeden bu nahiyelere gönderilen görevlilerce mahallinde icra edilmektedir (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 43, s. 5, h. 15; 44, s. 236, h. 652; 44, s. 239, h. 658). Fakat belirtmek gerekir ki Kastamonu mahkemesine gönderilen ahkam ve şikâyet defterlerindeki hükümlerde, Orta nahiyesi karyeleri ahaliileri tarafından gönderildiği belirtilen şikâyetlerden bahsedilmesine rağmen mahkeme sicillerinde bu nahiye ahaliilerinin herhangi bir dava kaydına rastlanmamıştır. Sicillerdeki avarız kayıtlarında da Orta nahiyesi ya da bu nahiyeye bağlı karyelerin adı geçmemekte sadece Kastamonu merkez mahalleleri ile Akkaya ve Kuzyaka nahiyelerine bağlı karyeler bulunmaktadır.

Kastamonu mahkemesi sadece kaza sınırları dahilinden gelen davaların değil, muhtemelen sancağın merkez kazası ve burada görev yapan kadıların ilmiye mesleğinde ilerlemiş tecrübeli kişiler olması nedeniyle olsa gerek sancak dahilindeki diğer kazalardan gelen davalar için de çözüm merkezi olmuştur. İlgili kaza mahkemesinde çözüme kavuşturulamayan veya kavuşturulamayacağı düşünülen davalar gerek doğrudan Kastamonu mahkemesine getirilmiş (KŞS, 50, s. 261; 52, s. 178; 53, s. 423), gerekse merkezden gönderilen emr-i âlilerle Kastamonu kadıları veya naibleri bu davalara bakmaları için *müvella*⁵ tayin edilmişlerdir (KŞS, 50, s. 215; 52, s. 369). Çalışmaya konu tarihler arasındaki on yıllık süreçte Kastamonu mahkemesine getirilen 606 davanın 30'unda hem davacı hem davalı taraflar sancak dahilindeki diğer kazalardandır. Bu da oransal olarak %5'e tekabül etmekte, ilgili zaman diliminde Kastamonu mahkemesinde görülen davaların %5'inin sancak dahilindeki diğer kazalardan geldiğini göstermektedir.

Osmanlı'ya ilhakından itibaren Kastamonu kazasının nüfus durumuna baktığımızda; 1482 tarihli tahrir defterinden elde edilen verilere göre Kastamonu merkez nüfusunun 5.160, kırsal nüfusunun ise 14.340 olmak üzere toplam 19.500 dolaylarında olduğu belirtilmektedir (Kanka, 2004, s. 640). 16. Yüzyıla gelindiğinde ise şehir nüfusunun 10.000'in üzerinde olduğu belirtilmektedir (Koç, 2007, s. 295). Yüzyılın sonlarında kırsal kesimdeki nüfusla birlikte Kastamonu kazasının toplam nüfusunun 37.000 dolaylarında olduğuna dair hesaplamalar mevcuttur (Kankal, 2004, s. 76-77). 18. Yüzyıla gelindiğinde Kastamonu nüfusunun önceki yüzyıllara nazaran artmadığı hatta tersine bir seyirle azalma eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır. 1726 yılına ait avarız hanesi verilerine göre merkezdeki 41 mahallede 85, nahiyelere bağlı 76 karyede

⁴ İlgili bilgiler için bkz. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA), Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (AKR), 473/38; 474/39; 475/40; 476/41; 477/42, 478/43; Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (AKR), 5193/47; 5193/48; 5193/49.

⁵ Müvella, bir kazadaki bazı muayyen davaları o kazadaki hâkimin görmesinde sakıncalı veya mâni bir durum olduğunda, sadece bu davalara bakmak üzere tayin olunan hâkimi ifade eden tabirdir. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), s.640.

183,25 olmak üzere toplam 268,25 avarız hanesi olduğu belirtilmektedir. Klasik hesaplara bir avarız hanesinin yaklaşık olarak 10-15 gerçek haneye tekabül edebileceği, bir gerçek hane nüfusunun ise 5 olduğu varsayılarak ve buna %10 civarında örfî görevliler ve sair askerlerin sayısı ilave edilerek bu tarihte kazanın kırsal kesim de dahil olmak üzere toplam nüfusunun 22.656-29.953 aralığında olabileceği hesaplanmıştır (Döşemetaş, 2029, s. 108-114). Sonraki yıllarda Kastamonu kazasının avarız hane sayısı büyük değişiklik göstermemiştir. 1735'te 268, 1736'da 260, 1738'de ise 285,5 (Ergene, 2003, s. 20-21), 1756'da ise 262 avarız hanesi bulunmaktadır (Özkaya, 2002, s. 699-709).⁶ 1760'ta kaza merkezinde 42 mahallede 85, nahiyelerdeki 76 kar-yede ise 183,25 olmak üzere toplam 268,25 avarız hanesi bulunmaktadır (KŞS, 50, s. 49-50). Bu sayı 1726'daki avarız hane sayısı ile birebir aynıdır. Dolayısıyla aynı hesaplama yöntemiyle Kastamonu kazasının merkez ve kırsal toplam nüfusunun bu tarihlerde de aynı dolaylarda olduğu söylenebilir. Avarız hane sayısı verilerine göre nüfusun çoğunluğu kırsal kesimdedir.

1760-1770 yılları arasında Kastamonu kazası mahkemesinin başında bulunan kadı ve naiblere bakacak olursak gerek kazasker ruznamçe defterlerinden gerekse mahkeme sicillerinden elde ettiğimiz bilgilere göre bu on yıllık süre zarfında kazaskerler tarafından kazaya yedi kadı atanmıştır. Ataması yapılan kadılar çoğunlukla görevli oldukları kazaya gelmişlerdir. Bazıları bu dönemde genellikle 20 ay olan görev süreleri (müddet-i örfiye)⁷ bitinceye değin mahkemenin başında bulunmuşken bazıları ise bir müddet görev yaptıktan sonra yerine bir naib tayin ederek kazadan ayrılmışlardır. Bazılarının ise azledilmeleri nedeniyle yerlerine naib atanmıştır. Atanan kadılardan Mehmed Efendi ise Kastamonu'ya hiç gelmeyerek görev süresinin tamamı boyunca naib ataması yaparak mansıbını bu şekilde idare etmiştir. Toplam süre olarak bakıldığında, naiblere nazaran Kastamonu'da daha çok mansıbın asıl sahibi olan kadıların görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kaza mahkemesine çeşitli sürelerle naib olarak atanan yedi isim bulunmaktadır. Bunlardan üçü bir ay veya daha kısa bir süreliğine, muhtemelen o süre zarfında mahkeme başında bulunamayacak olan kadı veya naibin idareten atadığı naiblerdir. Diğer dört naibin görev süresi ise en az beş ay veya daha uzun sürelidir.

KADI-NAİB	ATANMA TARİHİ	GÖREV SÜRESİ
Mustafa Efendi (Kadı) ⁸	Gurre-i C 1173/21 Aralık 1759	19 Ay
Dursunzâde es-Seyyid Mehmed Efendi (Naib) ⁹	M 1175/ Ağustos 1761	1 Ay
Hafız el-Hac İbrahim (Kadı) ¹⁰	Gurre-i S 1175/ 1 Eylül 1761	14 Ay

⁶ Özkaya çalışmasında Kastamonu kazasının nüfusunu 15.365 olarak belirtmektedir.

⁷ Müddet-i örfiye kavramı, kadıların görev yaptıkları süreleri tanımlamaktadır. Bu süre Kazasker ruznamçelerindeki atama kayıtlarında genellikle *müddet-i örfiye-i kâmile mutasarrıf olmak* ifadesiyle belirtilmiştir.

⁸ KŞS, 50, s. 295.; NOK, AKR, 5193/47, varak (vr.) 14.; Kastamonu kadısı Osmanzâde Es-Seyyid Ahmed Arif'in ref'iyle müddet-i örfiye süresince atanmıştır.

⁹ KŞS, 50, s. 294.; Kendisi mahkeme kâtibi iken aynı zamanda Kastamonu kadısı Mustafa Efendi tarafından müddet-i örfiyesinin son bir ayı için naib olarak atanmıştır.

¹⁰ KŞS, 51, s. 3.; MA, AKR, 473/38, vr. 58.; Kastamonu kadısı Mustafa Efendi'nin ref'iyle müddet-i örfiye süresince atanmıştır.

es-Seyyid Hüseyin Efendi (Naib) ¹¹	24 Ra 1176/ 13 Ekim 1762	1 Ay
Mustafa Efendi (Naib) ¹²	Gurre-i Ca 1176/18 Kasım 1762	5 Ay
es-Seyyid el-Hac Mehmed Sadık (Kadı) ¹³	Gurre-i L 1176/ 15 Nisan 1763	10 Ay
Müftizâde Abdurrahim Efendi (Naib) ¹⁴	Gurre-i Ş 1177/ 4 Şubat 1764 Muntasıf-ı Za 1177/ 16 Mayıs 1764	10 Ay
Gümeçzâde el-Hac Hasan Efendi (Naib) ¹⁵	21 Ca 1178/ 16 Kasım 1764	10 gün
Ebubekir Efendi (Naib) ¹⁶	Gurre-i C 1178/ 26 Kasım 1764	5 Ay
Şeyh Hüseyin Efendi (Naib) ¹⁷	Gurre-i Za 1178/ 22 Nisan 1765 Gurre-i Ca 1179/ 16 Ekim 1765	15 Ay
Mehmed Hamdi Efendi (Kadı) ¹⁸	Gurre-i S 1180/ 9 Temmuz 1766	20 Ay
Mevlâna İbrahim Efendi (Kadı) ¹⁹	Gurre-i L 1181/ 20 Şubat 1768	20 Ay
es-Seyyid el-Hac Mahmud Efendi (Kadı) ²⁰	Gurre-i Ca 1183/ 2 Eylül 1769	4 Ay

TABLO 1. 1760-1770 yılları arasında Kastamonu kazası mahkemesinin başında bulunan kadı-naibler ve görev süreleri.

¹¹ KŞS, 51, s. 4.; Kastamonu kadısı Hafız el-Hac İbrahim Efendi tarafından atanmıştır.

¹² KŞS, 51, s. 4.; Kastamonu kadısı Hafız el-Hac İbrahim Efendi tarafından atanmıştır.

¹³ KŞS, 52, s. 1.; MA, AKR, 474/39, vr. 46.; Kastamonu kadısı El-Hac İbrahim'in ref'iyle, ondan sonra kazasker rûznâmçesinde sırada bekleyen muvakkiti Müftizâde Mehmed'in vefat etmesi nedeni ile tencizen müddet-i örfiye süresince atanmıştır.; Tenciz, azl, vefat veya herhangi beklenmedik bir sebeple halihazırdaki kadının görev süresinin bitmesi durumunda, Kazasker rûznâmçesine kaydedilmiş olan ondan sonraki muvakkit kadı adayının süresinin öne çekilerek atanmasını ifade etmektedir. Bkz. Cihan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadiaskerliği Örneği)", (Doktora Tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 116.

¹⁴ KŞS, 52, s. 134/204.; Müftizâde Abdurrahim ilk atanmasında, mansıbın asıl sahibi olan Kadı Mehmed Sadık Efendi'nin birbirine mugayir iki kıta arzları zuhur edip, azli muktazî iken haline merhameten bakiyye müddet-i örfiyesi niyabeten zabta müsaade olunmuştur. Bu durumda naib olarak Müftizâde Abdurrahim atanmıştır. İkinci atanmasında ise Mehmed Sadık'ın vefat etmesi üzerine düyûn-ı kesîresine (fazla borç) medar ve eytamına (yetimlerine) merhameten kazaskerlik tarafından niyabet yine Müftizâde Abdurrahim'e bırakılmıştır.

¹⁵ KŞS, 52, s. 300.; Naib Müftizâde Abdurrahim Efendi niyabetinin bakiye müddeti için Gümeçzâde el-Hac Hasan Efendi'yi naib atamıştır.

¹⁶ KŞS, 53, s. 434.; Kastamonu kadısı Mehmed Efendi tarafından atanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mehmed Efendi, kadısı olduğu Kastamonu' kazasına gelmemiş, mansıbını naibler vasıtasıyla tasarruf etmiştir.

¹⁷ KŞS, 53, s. 8/110.; Kastamonu kadısı Mehmed Efendi tarafından peş peşe iki kez naib olarak atanmıştır.

¹⁸ KŞS, 55, s. 4.; MA, AKR, 475/40, vr. 26.; Kastamonu kadısı Mehmed Efendi'nin ref'iyle atanmıştır.

¹⁹ KŞS, 56, s. 4.; MA, AKR, 476/41, vr. 53.; Kastamonu kadısı Mehmed Hamdi Efendi'nin ref'iyle atanmıştır.

²⁰ MA, AKR, 478/43, vr. 45.; Kastamonu kadısı İbrahim Efendi'nin ref'iyle atanmıştır.

Bunlar yanında sicillerde atama kaydına rastlanmayan ancak dava gören naib ya da farklı kişiler de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 6 dava bu kimseler tarafından görülmüştür. Bunlardan 4'ünü bab naibi²¹ olarak nitelenen ve aynı zamanda müderris olduğunu anladığımız es-Seyyid Hüseyin Efendi bin es-Seyyid İbrahim görmüştür. Bu dört davanın tarihlerinin tümü H. 1175 Rebiülahir (Ekim-Kasım 1761) ayı içerisinde olduğundan Hüseyin Efendi, muhtemelen çok kısa süreliğine bab naibliği görevini yürütmüş olmalıdır (KŞS, 51, s. 36/43/49/55). Diğer iki davadan birini Hafız Süleyman Efendi bin Hasan Halife, bir diğerini ise *kuzât-ı zevi'l-ihdiram* olarak nitelenen Abdurrahman Efendi bin Osman Efendi görmüştür. Hafız Süleyman Efendi'nin kim olduğuna dair belgede bir ifade geçmemekte, sadece mahkeme tarafından gönderildiği belirtilmektedir (KŞS, 50, s. 279). Muhtemelen kendisi ya sadece ilgili dava için ya da mahkemede kısa süreliğine görevlendirilmiş bir naibdir. Hafız Abdurrahman Efendi'nin ise unvanından kadı olduğu açıktır, baktığı dava, H. 1145, 1161 ve 1166 senelerinde daha önce üç kez Kastamonu mahkemesine gelmiş olan Devrekani kazasının Gidenler ve Balabanlar karyeleri arasındaki bir arazi davasıdır (KŞS, 50, s. 336-337). Kendisi uzun yıllar çözüme kavuşturulamayan çetrefilli bir davaya baktığına göre büyük ihtimalle Kastamonu mahkemesinin daimî bir naibi değil, sadece bu dava için mahkemeden naib olarak görevlendirilmiş kıdemli bir kadı olmalıdır.

Mahkemede Görev Yapan Kâtipler

Baktıkları dava kayıtlarının tarihlerinden anlayabildiğimiz kadarıyla, 1760-1770 yılları arasında Kastamonu mahkemesinde en az beş kâtip görev yapmıştır. Bunlar Mustafa Efendi bin Derviş Mehmed Efendi, es-Seyyid Mehmed Efendi bin Halil Efendi, İbrahim Efendi bin Mahmud Halife, Ali Efendi bin Ahmed Efendi ve Mahmud Efendi bin İbrahim Efendi'dir. Baktıkları davalardan anlayabildiğimiz kadarı ile çok uzun yıllar kâtiplik yapanlar olduğu gibi daha kısa sürede bu görevde olanlar bulunmaktadır. Özellikle Mustafa Efendi'nin H. 1173 (M. 1760) - H. 1182 (M. 1768) ve es-Seyyid Mehmed Efendi'nin H. 1173 (M. 1760) - H. 1183 (M. 1769) yılları arasında neredeyse her yıl dava gördüklerinden hareketle uzun yıllar Kastamonu mahkemesinde birlikte kâtiplik yaptıkları anlaşılmaktadır. Mesela H. 20 Rebiülahir 1177 (6 Kasım 1763) tarihli iki davadan Kuzyaka nahiyesi Çetikviran karyesindeki davaya Mustafa Efendi, yine aynı nahiye'nin Kızılsaray karyesindeki davaya ise es-Seyyid Mehmed Efendi gönderilmiştir (KŞS, 52, s. 88/90). Dolayısıyla bu iki ismin aynı zaman diliminde uzun yıllar birlikte mahkemede kâtip olarak görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Hatta Kastamonu kazası naibinin Divan-ı Hümayuna gönderdiği mektuba cevaben yazılan H. Safer 1179 (Ağustos 1765) tarihli bir hükümde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin on beş yıldan fazla süredir beratıyla mahkeme kâtibi olduğundan bahsedilmektedir (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 50, s. 149, h. 455). Bu iki isimden sonra, görev süresi uzunluğu bakımından H. Muharrem 1178'den (Temmuz 1764) H. Cemaziyelevvel 1183'e (Eylül 1769) kadar en az beş yıl kadar mahkeme kâtipliği yaptığı anlaşılan Mahmud Efendi bin İbrahim Efendi gelmektedir. Diğer kâtipler ise baktıkları davalardan anlaşıldığı kadarıyla muhtemelen daha kısa sürelerle bu görevde bulunmuşlardır. Ali Efendi H. 1178, H. 1180 ve H. 1181

²¹ Bab naibliği, iş yoğunluğu nedeni ile büyük şehir kadılarına yardımcı olması için atanan ve hatta ona vekaleten dava dinlediği ayrı bir mahkemesi bulunan naibler için kullanılan bir terimdir. Büyük şehir statüsünde olmayan kaza mahkemelerindeki bab naibleri de muhtemelen yine iş yoğunluğu sebebi ile kadıya yardımcı olarak atanan naibleri ifade eden bir terim olmalıdır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Bab Mahkemesi", *DİA*, 1991, IV, s. 362.; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 117-118.; Aydoğan Demir, "Bayburt Ulu Camii'nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi Osmanlı Devleti'nde Naiblik", *Tarih ve Toplum*, 22/132, (1994), s. 44.

yıllarında birer adet davaya bakmıştır. Buradan hareketle kendisinin en az dört yıl kadar kâtiplik yaptığı çıkarımına varılabilir. Mahkemenin başkâtibi olduğu belirtilen İbrahim Efendi ise ikisi H. 1176, birisi ise H. 1177 yıllarında olmak üzere aynı şekilde üç davaya bakmıştır. Onun da bu yıllarda mahkeme kâtipliği yapmış olduğu söylenebilir.

Ancak belirtmek gerekir ki Osmanlı kaza mahkemelerinde hem kâtiplik hem de naiblik görevlerinin aynı kişi tarafından yürütüldüğü durumlar vakidir. Kastamonu mahkemesinde de böyle bir uygulamanın varlığına işaret eden kayıtlar bulunmaktadır. Tabloda belirttiğimiz üzere Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi ilk olarak Kastamonu kadısı Mustafa Efendi tarafından müddet-i örfiyesinin bitimine bir ay kala mahkemenin başına naib olarak atanmıştır. Bunun haricinde Kastamonu kadılığına atanan Mehmed Efendi'nin naib olarak tayin ettiği Şeyh Hüseyin Efendi, H. 7 Rebiülahir 1179 (23 Eylül 1765) tarihinde es-Seyyid Mehmed Efendi adında birisini *bab mahfilinin umûr-ı niyâbeti'*ne yani bab naibliğine atamıştır (KŞS, 53, s. 293). Her ne kadar belgede bab naibliğine atanan es-Seyyid Mehmed Efendi'nin kimliğine dair daha fazla ayrıntı bulunmasa da bu kişi muhtemelen aynı zamanda mahkemenin kâtibi olarak görev yapan es-Seyyid Mehmed Efendi bin Halil Efendi olmalıdır. Bu hususu destekleyen bir başka belge ise Akkaya nahiyesi ahâlîlerinin şikâyetine dair Divân-ı Hümâyûndan Kastamonu kadısına yazılan H. evâsıt-ı Safer 1180 (Temmuz 1765) tarihli bir hükümdür. Söz konusu hükümde mezkûr nahiyeye naib olarak atandığı belirtilen Dursunzâde es-Seyyid Mehmed'in yaptığı haksızlıklarından şikâyet edilmektedir. Hükümde bahsi geçen naib Dursunzâde es-Seyyid Mehmed, büyük ihtimalle aynı zamanda mahkemenin kâtibi olan es-Seyyid Mehmed olmalıdır. Çünkü aşağıda değineceğimiz buna benzer diğer hükümlerde kendisinin mahkeme kâtibi olarak görev yaptığı da zikredilmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, es-Seyyid Mehmed Efendi, gönderildiği davaların neredeyse tümünde kâtip olarak nitelenmiş naib unvanı kullanmamıştır.

Kâtiplerin Baktığı Davalar

Şer'iyce sicillerine kaydedilen davalarda eğer dava mahkemede görülmüşse bu davaya kimin baktığını kesin olarak tespit etmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Zira söz konusu kayıtlarda davaya kimin baktığına dair doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Dava, mahkemenin başındaki kadı veya naib tarafından görülmüş olabileceği gibi mahkemenin yardımcı naibi hatta kâtibi tarafından görülmüş olabilir. Bu nedenle ilgili davaya, mahkemeye geldiği tarihte mahkemede görevli olan kadı, naib veya mahkeme kâtiplerinden birisinin baktığı tahmin edilebilir. Buna karşılık mahkeme dışında özellikle vali divanlarında veya mahal-i niza üzerinde görülen davalarda mahkemeden gönderilen ve davayı gören kişi kaydın en başında açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla bu tür davaları kimin görüp karara bağladığını bu kayıtlardan kesin olarak tespit edebilmek mümkündür. Mesela mahkemenin asıl kadısı veya naibi gidip gördüyse ilgili kaydın başında kendisine atıfla genellikle *bu fakir bi-nefsihî varub* ifadesi kullanılmıştır.²² Eğer gönderilen kişi naib veya kâtip ise bunlar da genellikle açıkça belirtilmiştir. Bu belgelerden sadece mahkemeden gönderilen kişileri değil, merkezden yani Divan-ı Hümâyûndan veya ilgili idarî birimin yöneticileri (vali, sancak beyi, mütesellim vs.) tarafından ilgili davaya mübaşeret için gönderilen görevlileri takip edebilmek de mümkündür.

²² KŞS, 50, s. 155.; "Husûs-ı âtiü'l-beyânın mahallinde fasl u hasmı bâbında bâ-işâret-i şeyhülislamî bu fakire hitaben şerferiz-sudûr iden emr-i âlişâna imtisâlen bu fakir bi-nefsihî medine-i Kastamonu civarında vaki Göl kazasına tabi Halife nam karyeye varub..."

Şer'iyeye sicillerindeki kayıtlara göre 1760-1770 yılları arasında Kastamonu kazası mahkemesine gerek kaza dahilinden gerekse kaza dışından toplam 606 dava gelmiştir. Ancak bunların hepsi mahkeme olarak tabir olunan mekânda görülmemiştir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile 97 dava genellikle *mahal-i niza'* olarak adlandırılan ve çoğunlukla dava ile ilgili arsa, tarla, yayla, menzil vb. yerlerde veya özellikle tereke paylaşımı ile ilgili davaların mekânı olan vefat eden kişinin menziline görülmüştür. Bu da ilgili yıllar aralığında Kastamonu mahkemesine gelen davaların %16'sının mahkeme dışında görüldüğünü göstermektedir. Bu davaların büyük çoğunluğuna da Kastamonu kazası mahkemesinin başında bulunan kadı veya naib değil, mahkeme kâtipleri gitmişlerdir. Sayıca ifade etmek gerekirse, bahsedilen 97 davanın sadece 9'una mahkemenin başında bulunan kadı veya naib gitmiştir. Kazada görev yapan kadılardan Mustafa Efendi, bu 9 davanın 6'sına bizzat giderek diğer görev yapan kadı ve naiblere nazaran en çok mahkeme dışında dava bakan kadı olmuştur. Mahkemenin başında bulunan kadı veya naiblerin bizzat bakmak için gittiği 9 davanın 3'ü Kastamonu kazası mahalleleri ve nahiyelerinden, 6'sı ise kaza dışından yani sancak dahilindeki farklı bir kaza biriminden gelmektedir.

Yukarıda da değindiğimiz üzere 97 davadan 6'sına da mahkemede yardımcı naib olarak görev yapmış olduklarını düşündüğümüz görevliler veya sadece ilgili dava için görevlendirilmiş naibler bakmışlardır. Geri kalan 82 dava ise mahkemenin kâtipleri tarafından görülmüştür. Bu da ilgili yıllar aralığında Kastamonu kazası mahkemesine gelen davaların %13,5'inin, mahkeme dışında görülen davaların ise kabaca %85'inin kâtipler tarafından görülmüş olduğunu ortaya koymaktadır. Mahkeme kâtiplerinin gördüğü davaların 79'u kaza dahilinden olup sadece 3'ü kaza dışındandır. Bu durumda özellikle kaza dışından olan ve genellikle Kastamonu kadısı veya naiblerinin bakmaları için emr-i âlî ile *müvella* tayin olundukları davalara, ilgili emir nedeniyle olsa gerek kadı ve naiblerin bizzat kendilerinin bakmaya gayret gösterdikleri anlaşılmaktadır.²³ Mahkemenin asıl kadı veya naiblerinin emr-i âlî ile *müvella* tayin olunmalarına rağmen mahkeme kâtibi es-Seyyid Mehmed Efendi'nin gönderildiği biri Küre-i Nuhas, diğer ikisi ise Göl kazalarında görülen davalara gidememe gerekçelerini *tahakkuk-ı özr-i şer'imize binaen* şeklinde açıklamışlardır (KŞS, 50, s. 136; 53, s. 121; 55, s.172).²⁴ Bu ifade, kendilerinin bizzat gitmelerine engel teşkil eden ciddi bir durumun varlığına işaret etmektedir.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta; mahkemenin başında bulunan kadı veya naibin görmek için bizzat gittiği sancak dahilindeki diğer kazalarla ilgili altı davanın sadece birisinde ilgili kaza mahkemesinden görevlendirilen bir naibinin de davaya iştirak ettiği belirtilirken (KŞS, 50, s. 135), Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi'nin gittiği üç davadan ikisinde ilgili kaza mahkemesinden bir naibin davaya iştirak ettiği belirtilmektedir. Eğer ilgili kaza naibinin de davaya katılmasının ve bunun dava kaydında belirtilmesinin bir sebebi varsa, bu muhtemelen mahkeme sonunda verilecek hükmün sıhhati ve meşruiyeti ile ilgili olmalıdır. İlgili kaza naibinin verilen hükümde ne derece etkisi olduğunu net olarak bilemesek de özellikle Kâtip es-Seyyid

²³ Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Ma'ruzat isimli fetva mecmuasındaki bir fetvasında, emr-i 'âlî ile "bizzat göresin" şeklinde bir ifade ile görevlendirilen kadıların ilgili dava için vekaleten bir naib görevlendirdikleri durumda naibin hükmünün batıl ve geçersiz olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV, (İstanbul: Fey Vakfı, 1991), s. 51.

²⁴ Belirtmek gerekir ki sadece kaza dışındakilerde değil kaza dahilinden olup şer'le görülmesi için Divan-ı Hümayûndan emr-i 'âlî gönderilen bazı davalarda da kadı ve naibler aynı gerekçelerle gidemediklerini belirterek mahkeme kâtiplerini göndermişlerdir.

Mehmed'in kaza dışında gördüğü iki davada da bulunmaları bu ihtimali akla getirmektedir. Dolayısıyla kaza dışındaki davalara kâtiplerin gönderildiği durumlarda ilgili kazanın şer'î görevlilerinin de iştirak etmeye gayret gösterdiği sonucuna varılabilir.

Mahkeme dışında kâtiplerin gördüğünü belirttiğimiz 82 davanın 42'sine Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi, 19'una Kâtip Mustafa Efendi, 15'ine Kâtip Mahmud Efendi, 3'üne Serkâtip İbrahim Efendi ve yine 3'üne Kâtip Ali Efendi gönderilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere kaza dışından gelen davalar da dahil olmak üzere bu davaların yarısından fazlasına Mehmed Efendi'nin gönderilmesi kendisinin uzun yıllar mahkemede kâtiplik yapması ile alakalı olduğu kadar, hüküm verebilecek donanımına sahip olması ile de alakalı olmalıdır. Fakat kendisi ile neredeyse aynı uzunlukta süre görev yaptığı görülen Mustafa Efendi'nin baktığı dava sayısının iki katı daha fazla davaya bakmış olması hukukî donanımının etkisi ile ilgili olmalıdır. Nitekim Küre-i Nuhas kazasına gönderildiği davada kendisinden *kuzât-ı zevi'l-ihirâmdan* şeklinde bahsedilmesi, kendisinin kadı sıfatına sahip olduğunun, belki de bir zamanlar kadılık yaptığının bir işareti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca yukarıda değindiğimiz üzere mahkemede kitabet görevi ile birlikte bab naibliğine atanmış olması da bu kanaati güçlendirmektedir.

Peki kâtipler bu davaların ne kadarına sadece dinleyip kayıt altına almak, ne kadarına ise aynı zamanda hüküm vermek amacıyla gönderilmişlerdir? Mahkeme dışında görülen davalara giden görevlinin ne amaçla gittiğini *istima*, *ketb* ve *tahrir* ve *fasl u hasm* ifadelerinden anlayabilmek mümkündür. İstima', dinleme, kulak verme, dinleyip kabul etme gibi anlamlara gelmekte olup hukukî manada dava taraflarını dinlemek anlamında kullanılmaktadır (Şemseddin Sami, 2004, s. 104). Ketb ve tahrir kelimeleri ise yazmak, kayıt altına almak anlamlarına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2004, s. 1145). Kâtiplerin baktığı davalar için en ayırt edici ifade *fasl u hasm* ifadesidir. Fasl, kelime anlamı olarak ayırmak, ayrılmak anlamlarında olup, hukukî manada hak ve batılı birbirinden ayırarak hüküm vermek anlamına gelmektedir (Mehmed Salahî, 2019, s. 188). Hasım ise kesmek, kesip atmak, sona erdirmek, halletmek gibi manalara gelmektedir. Hukukî manada ise bir davayı görüp kesin sonuca bağlamak anlamına gelmektedir (Mehmed Salahî, 2019, s. 254). Bu iki ifade belgelerde genellikle *fasl u hasm* şeklinde zikredilmiş, bir davayı dinleyip hüküm vererek sonuçlandırmak anlamında kullanılmıştır. Bazı belgelerde ise *fasl u hasm* anlamını karşılayan *me'zun-ı bi'l-hükm* ifadesi kullanılmıştır.²⁵ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere gönderilen kişinin dinleyip, kayıt altına alması yanında davayı sonuçlandırıp bir hüküm vermesi amacıyla gönderildiği açıktır.

Belgelerde geçen mezkûr ifadelerden anlayabildiğimiz kadarıyla Kastamonu mahkemesi kâtiplerinin gönderildikleri tüm davaları muhakeme edip bir hükümle sonuca bağlamak için gönderilmedikleri, bazılarını sadece kayıt altına almak için gönderildikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Bedirgazi mahallesinde vefat eden Fatıma'nın terekesi için gönderilen Kâtip Mustafa Efendi'nin sadece terekeyi *ketb* ve *tahrir* için gönderildiği belirtilmektedir.²⁶ Bu ayrımı güzel ifade etmesi bakımından değinebileceğimiz bir diğer örnek, Kâtip Mehmed Efendi'nin müteveffa İmam Hafız Hasan Efendi'nin terekesi ile ilgili İsmail Beğ mahallesindeki menziline gönderildiği aynı tarihli iki dava kayıdır. Bunlardan birisinde sadece *ketb* ve *tahrir* ifadesi kullanılmışken, diğerinde *ketb* ve *tahrir* yanında *fasl u hasm* ifadeleri kullanılmıştır (KŞS, 50, s. 228-

²⁵ KŞS, 56, s. 82a.; "Müteveffa-yı atıü'l-ismin terekesi tahrir ve zuhur iden davayı istima' için savb-ı şer'den me'zun-ı bi'l-hükm irsal olunan kâtib Sadık Mahmud Efendi bin İbrahim Efendi..."

²⁶ KŞS, 50, s. 119.; "Müteveffa-yı atıü'l-ismin terekesini mahallinde ketb ve tahrir için iltimasen savb-ı şer'den mürsel kâtib Mustafa Efendi bin Derviş Mehmed Efendi..."

229). Kâtiplerin gönderildiği davaların 39'unda bir hüküm vermek amacıyla gönderildiklerini anladığımız *fasl* veya *fasl u hasm* ifadeleri, 2'sinde ise *me'zun-ı bi'l-hükm* ifadesi geçmektedir. Buradan hareketle kâtiplerin ilgili davaların yaklaşık %50'sine şer'î bir hüküm kurarak davayı sonuçlandırmaları amacıyla gönderildikleri anlaşılmaktadır.

Ancak dava kayıtlarının başında belirtilen bu ifadelerin tam anlamıyla fiili durumu yansıtmadığını da ifade etmek gerekir. Çünkü her ne kadar sadece *ketb ve tahrir* için gönderildikleri belirtilmiş olsa da kâtiplerin bu davaları da diğerleri gibi ekseriyetle bir hükümle sonuçlandırdıkları görülebilmektedir. Mesela yukarıda örneğini vermiş olduğumuz müteveffiyi Fatıma'nın terekesi için gönderilen Kâtip Mustafa Efendi, tereke üzerinde çıkan anlaşmazlıkla ilgili davada davacıların, Fatıma'nın kocası Mehmed'in terekeye dahil olan bazı eşyaları ve Fatıma'nın mehr-i müeccelini fuzuli zabt ederek haklarını vermediği iddiaları karşısında Mehmed'in bu eşyalar-dan bazılarını Fatıma'nın vasiyeti üzerine teçhiz ve tekfin masrafına harcadığı, bazı eşyaları ve mehr-i müeccelini de vefatından önce kendisine hibe ettiğini şahitlerle ispatlaması neticesinde davacıları *muarazadan men'* etmiştir.²⁷ Yine yukarıdaki örneklerden Kâtip Mehmed Efendi'nin sadece *ketb ve tahrir* için gönderildiği İsmail Beğ mahallesindeki davada, davacılar vefat eden babalarının kendilerine hibe ettiği mülklere kız kardeşleri Aişe ve Hanife'nin terekeden adde-derek haksız müdahale ettiklerini iddia ederek müdahalelerinin men' olunmasını talep etmişler ve iddialarını şahitlerle ispat etmişlerdir. Kâtip Mehmed Efendi şahitlerin şهادetine dayana-rak davalıları dava konusu mülklere müdahale etmemeleri konusunda *tenbihle* davayı sonuç-landırmıştır (KŞS, 50, s. 228). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta aşağıda değineceğimiz üzere gönderildikleri davaların neredeyse tamamında davayı sonuçlandırarak bir hüküm ver-mişlerdir. Dolayısıyla kâtiplerin, mahkeme tarafından ister sadece *ketb ve tahrir* ister *fasl u hasm* için gönderilmiş olsunlar, bu ifadelere çok bağlı kalmaksızın her iki durumda da davaları bir hükümle karara bağladıkları anlaşılmaktadır.

Davaların Türleri ve Kâtiplerin Ne Oranda Hüküm Verdikleri

Kâtiplerin gördüğü ve kararlaştırdığı davaların ağırlıklı olarak türlerinin neler oldu-ğuna baktığımızda, büyük çoğunluğunun hukuk davalarından oluştuğu görülmektedir. Bunlar; ceza davası olmayan genellikle kişiler arası borç, ticaret, miras vb. gibi çeşitli nedenlerden veya ölüm, yaralanma, çocuk düşürme veya sakat kalmaya sebep olma gibi nedenlerden doğan hak ve alacak davaları veya kişiye, herhangi bir mülke veya ortak kullanım hakkı olan bir şeye (su, yol vb.) karşı yapılan haksız müdahalenin veya tecavüzün engellenmesine ilişkin davalardır. 82 davanın 69'u yani oransal olarak kabaca %85'i hukuk davası kategorisindedir. Geriye kalan 12 dava ise (%15) ceza davası kapsamına giren katl, saldırı, darp, küfür, hakaret, hırsızlık gibi şikâyetlerle mahkemeye getirilen davalardır. Kâtiplerin gönderildikleri davalarla kadı veya na-iblerin bizzat gittikleri davalar arasında türleri bakımından göze çarpan bariz bir farklılık bu-lunmamaktadır. Kadı ve naiblerin baktığı 9 davanın 5'i çeşitli haklardan doğan alacaklarla ilgili, 4'ü ise mülke haksız müdahalelerle ilgili davalardır. Kâtiplerin baktığı hukuk ve ceza davaları-nın birbirlerine oranı, çalışmaya konu yıllar arasında Kastamonu mahkemesine gelen dava tür-lerinin genel dağılımı ile de paralellik göstermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 606 da-

²⁷ KŞS, 50, s. 1119.; "... mücebince müddei-i mezbur Ahmed ile müvekkiletân-ı mezburetân Havva ve Hatice tereke-i müteveffiyi-i mezbureden hisse mutalibesiyile bî-vech muarazadan men' olunduğunu mevlânâ-yı mezbur mahallinde ketb ve tahrir ba'de ba's olunan ümenâ-yı şer'le meclis-i şer'e gelüb alâ vukuiha inha ve takrir etmeğin ma-vaki' bî't-taleb ketb olundu..."

vadan 83'ü muhtelif suçlarla ilgili yani ceza davası kategorisindedir. Mahkemeye gelen davaların kabaca %85'lik kısmını hukuk davaları oluştururken, ceza davaları ancak %15'lik bir orana tekabül etmektedir.

Mahkeme kâtipleri, gönderildikleri davaların büyük çoğunluğunu bir hükümle sonuçlandırmışlardır. Ancak bazı davalar hüküm belirtilmeksizin sadece kayıt altına alınmış, bazıları tarafların karşılıklı anlaşması veya davacı tarafın vazgeçmesi ile neticelendirilmiştir. Bunların sayısal ve oransal dağılımına baktığımızda; 82 davadan 71'i yani kâtiplerin *istima'*, *ketb* ve *tahrir* veya *fasl u hasm* için gönderildiği davaların %86'sı doğrudan kâtiplerin verdikleri hükümle sonuçlandırılmıştır. Dört dava ise gerek davacıların iddialarını ispat edememeleri gerekse ilgili suçlama için bir yaptırım uygulanamamış olması nedeniyle olsa gerek sadece kayıt altına alınmakla yetinilmiştir. Mesela Kuzyaka nahiyesi Çetirkviran karyesindeki bir davada davacı İsmail, Ahmed'in tarlasının kenarındaki beş ağacını fuzuli budadığını, Ahmed'in karısının kendisine küftettiğini ve yine karısının kendi menzillerinde iki tava, bir tencere ve üç sahanı fuzuli ahzettğini iddia ederek dava etmiştir. Ahmed bu suçlamalardan sadece iki adet tavanın fuzuli ahzını ikrar etmiş, diğerlerini inkâr etmiştir. İsmail'den iddiası için şahit istendiğinde gösterdiği şahitler sayılan şikâyetler arasından sadece Ahmed'in İsmail'in beş ağacını fuzuli budadığına şahitlik etmişlerdir. Fakat bu davayı görmek için gönderilen Kâtip Mustafa Efendi dava soncunda bir hüküm vermemiş bu ifadeleri kaydederek mahkemeye dönmüştür. Mahkemede de bu ifadelere binaen bir karar verilmemiş dava sicil defterine bu şekilde kaydedilmiştir (KŞS, 52, s. 90). Geriye kalan beş davada ise tarafların tutumları belirleyici olmuştur. Dört davada davacılar mahkeme sonunda davalarından vazgeçmişler, birinde ise taraflar anlaşmaya varmışlardır. Bu nedenle bu davalar düşmüş ve sadece kayıt altına alınmıştır.

İki davanın kararının ise giden kâtiplerin gerek davacı ve davalıların gerekse şahitlerin ifadelerini kayıt altına alarak mahkemeye dönmeleri sonrasında, büyük ihtimalle mahkemenin asıl kadısı veya naibi tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Bu davaların birisine sadece *ketb* ve *tahrir* diğerine aynı zamanda *fasl u hasm* için Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi gönderilmiştir. H. 15 Receb 1182 (25 Kasım 1768) tarihinde tımar karyesine fuzuli müdahale ile ilgili gittiği davanın kararının davacılar lehine ellerinde berat, defter-i hâkanî kaydı ve şahitler olmasına rağmen mahallinde değil de mahkemede verilmesinin nedeni, davaya konu karyenin davacı Mustafa'nın tımarına ait olduğunu davalılardan İbrahim'in, Kâtip Mehmed Efendi'nin meclis-i şer'e gelmesinden sonra itiraf etmesidir (KŞS, 56, s. 149). Ancak delillerin mahiyetine bakıldığında bu davanın kararının Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi tarafından mahallinde verilmiş olabileceği fakat davalılardan İbrahim'in itirafının ilgili davanın çözümü ve daha sonrasında tekrar bir dava konusu olmaması adına önemli bir husus olması nedeniyle sicil defterine bu şekilde kaydedilmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir. H. 15 Rebiülevvel 1175 (14 Ekim 1761) tarihli davada ise Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi *fasl u hasm* için gönderilmesine rağmen muhtemelen hükmün ağırlığına binaen karar yerinde verilememiş, mahkemede verilmiştir. Sarıimamoğlu Salih ve Kocaoğlu Salih'in yargılandığı davada sanıklar gerek davacıların iddiaları gerekse diğer köylülerin şahitlikleri ile hırsızlık, eşkıyalık, yol kesme, alet-i harble gezme kısacası *sâ'î bi'l-fesad* olmakla suçlanmışlardır. Kâtip Mehmed Efendi tarafların iddia ve savunmalarını ve köylülerin de şahitliklerini kayıt altına almış ve mahkemeye dönmüştür. Dava soncunda öncelikle Sarıimamoğlu Salih ve Kocaoğlu Salih'in çaldıkları eşyaların aynî veya nakdî olarak sahiplerine

iadesine, sonrasında davacıların ibraz ettikleri fetvaya binaen de katllerine hükmolunarak cezaları emr-i veliyyü'l-emre havale olunmuştur.²⁸ Dolayısıyla katle hükümle sonuçlanan bunun gibi ağır cezalar verilmesi gereken davalarda hükmün kâtiplere bırakılmadığı veya kâtiplerin böyle ağır hükümleri vermekten çekinerek kararı mahkemenin asıl kadısı veya naibine bırakmış olabileceği düşünülebilir.

Kâtiplerle İlgili Şikâyetler

İncelemeye değer bir diğer husus, kaza mahkemelerinde görev yapan kâtiplerin dava görmeleri ve bir hâkim gibi karar vermelerinin dolayısıyla mahkemede önemli bir pozisyona yükselmelerinin ne gibi sorunlara yol açtığıdır. Bilindiği üzere kadılar kazalara müddet-i örfiye süresince atanmış, bu süre dolduğunda azledilerek *zaman-ı infisal* adı verilen belirli bir süre görevsiz kalmış, sonrasında genellikle bir üst yevmiyeli yeni bir kazaya atanmışlardır (Beyazıt, 2014, s. 110). Devlet bu rotasyonla, ilmiye silkindeki dikey ve yatay hareketliliği sağladığı kadar kadıların görev yaptıkları kazadaki gerek örfi görevlilerle gerekse de kaza ahalisi ile içli dışlı olmalarının dolayısıyla adalet kurumunun yozlaşmasına sebebiyet verecek çıkar ilişkilerinin ve reayaya karşı hukuksuzluğun önüne geçmeyi amaçlamıştır (Ortaylı, 2017, s. 28). Yine adaleti sağlama adına mühim bir önlem, kadıların vekaleten veya yardımcı olarak naib atamalarında uygulanmıştır. Özellikle merkezden kadılara yazılan hükümlerden görebildiğimiz kadarıyla kazanın yerlisi olan birisinin mahkemeye naib olarak atanması yasaklanmıştır.²⁹ Bu yasağın ilk olarak 16. Yüzyılın ikinci yarısından yani Kanunî Sultan Süleyman döneminden itibaren uygulandığı belirtilmektedir (Demir, 1994, s. 44).³⁰ Böyle bir naibin akraba veya tanıdıkları ile ilgili bir dava söz konusu olduğunda adil davranmada sorun yaşayacağı aşikardır. Ancak uygulamada bu yasağa ne oranda riayet edildiği de şüpheli görünmektedir. Ahkam ve şikâyet defterleri incelendiğinde özellikle naiblerin kanuna aykırı olarak yerli kişilerden atandığını vurgulayan çokça şikâyet kaydına rastlamak mümkündür. Kadıların aksine, naiblerin belirli sürelerle değiştirildikleri olsa da atamalarında belirli bir süre kıstası bulunmamaktadır. Çok uzun yıllar aynı yerde naiblik yapanlar bulunmaktadır (İpşirli, 2006, s. 312).

Naiblerde olduğu gibi mahkeme kâtiplerinin de yerli kişiler arasından tayin edilmesi yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın naiblerde olduğu gibi 16. Yüzyıla kadar geriye gidip gitmediği net değildir. Muhtemelen sonraki yüzyıllarda, özellikle kâtiplerin mahkemelerde daha etkin rol oynamaları neticesinde böyle bir yasaklamaya gidilmiş olabileceği düşünülebilir. Nitekim naiblerle ilgili yasağın zikredildiği kanunname kâtiplerle ilgili böyle bir yasaktan bahsedilmemek-

²⁸ KŞS, 52, s. 24.; "... ba'de't-ta'dil ve't-tezkiyye şehâdetleri makbul olduğunu mevlânâ-yı mezbur mahallinde ketb ve tahrir ba'de ma'an ba's olunan ümenâ-yı şer'le meclis-i şer'e gelüb 'alâ vukûihâ inhâ ve takrir itmeğin eşkiyâ-yı mezbûrânın sirka eyledikleri hayvanât ve eşyaları eshâblarına mevcud ise aynî ve müstehlik ise kıymetlerini ba'de'l-edâ müddeiyûn-ı mezbûrûnun ibraz eyledikleri fetvâ-yı şerîfede "zeyd kat-ı tarîk ile ma'an müslimînin malların ahz ve zulm ve fesâd âdet-i müstemirresi olub sâ'î bi'l-fesâd olduğu şer'an beyyine-i 'âdile ile sabit olsa zeydin emr-i veliyyü'l-emr ile katli meşru' olur mu cevâb-ı ba-savabında olur" deyu buyrulmağın ber-mûceb-i fetvâ-yı şerîfe mezbûran Salih ve diğer Salihin cezâ-yı şer'iyyeleri emr-i veliyyü'l-emre tefvîz olunmağın ma hüve'l-vaki' bi't-taleb ketb olundu...".

²⁹ BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 49, s. 286, hüküm (h). 872.; "Kastamonu kadısına hüküm ki kaza-i mezbur muzâfatından Akkaya ahalisi gelüb yerlûden naib olmak memnu' iken sen ki mevlânâ-yı mûma-ileyhsin tarafından nahiye-i mezburda hala naibin olan nahiye-i mezbur sakinlerinden Dursunoğlu Mehmed nam kimse yerlûden olmakla...".

³⁰ Kanunname maddesi için bkz. Selami Pulaha ve Yaşar Yücel, "Derbeyan-ı Kanunname-i 'Osmani", *Belgeler*, XII/16, (1987), 44.

tedir. Naiblerle ilgili şikâyetlerde olduğu kadar sık karşılaşılmasa da kâtiplerle ilgili şikâyetlerde kendilerinin yerli kişilerden atandığına dair şikâyet kayıtları bulunmaktadır.³¹ Fakat kâtiplerle ilgili bu yasağa da sıkı bir şekilde riayet edildiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Kastamonu kazası mahkemesinde görev yapan kâtiplerle ilgili şikâyetlerin tümü, mahkemede uzun yıllar kâtiplik ve zaman zaman da naiblik yaptığı anlaşılan ve kâtipler arasında en çok davaya baktığını tespit ettiğimiz es-Seyyid Mehmed Efendi ile ilgilidir. İncelenen döneme ait ahkam ve şikâyet defterlerinde, mahkemenin diğer kâtipleri ile ilgili bir şikâyete rastlanmamış ancak es-Seyyid Mehmed Efendi hakkındaki şikâyetlere binaen kazaya yazılan dört hüküm tespit edilmiştir. Bunlardan üçünde kendisi kâtip olarak nitelendirilirken birinde ise naib olarak zikredilmektedir. Bir hüküm ise o tarihte Kastamonu mahkemesinin başındaki naib olan Şeyh Hüseyin Efendi'nin, Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi hakkında merkeze gönderdiği mektubuna cevaben yazılmıştır.

H. evâhir-i Cemaziyelevvel 1177 (Kasım 1763) tarihli ilk hükümde, Kastamonu ahalilerinin, mahkemelerinde kâtip olan Dursunzâde Seyyid Mehmed'in hevasına tabi kadı ve naiblerle yekdil ve yekcihet hareket ederek üzerlerine musallat olup kendilerinin haksız yere otuzar kırkar kuruşlarını alıp bunun emsali zulm ve taaddîsinin nihayeti olmadığından şikâyetleri üzerine, hususun mahallinde şer'le görülerek haksız aldıklarının sahiplerine geri verilmesi ve ihkâk-ı hak olunduktan sonra keyfiyetin yine merkeze arz olunması emredilmiştir (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 42, s. 3, h. 7). Ancak sicillerden ulaşabildiğimiz dava kayıtlarında Kâtip es-Seyyid Mehmed Efendi'nin bu hususla ilgili yargılandığına dair bir dava kaydına rastlanmamıştır. İkinci şikâyete binaen yazılan hüküm, ilkinden yaklaşık üç ay kadar sonra H. evâsıt-ı Şaban 1177 (Şubat sonları 1764) tarihlidir. Burada da şikâyetçi olduğu belirtilen Kastamonu ahalileri, Güney kazası ahalisinden olan Dursunoğlu Seyyid Mehmed'in birkaç seneden beri beratsız ve senetsiz Kastamonu mahkemesinde kâtiplik yaptığını, iki hasım dava ile mahkemeye geldiklerinde haksız olan kimseden rüşvet alarak onu himaye ettiğini, ehl-i örf ve sair müzevvirîn ile birlikte hareket ederek fukarayı ehl-i örf'e gammazlayarak haksız yere cezalandırılmalarına sebep olduğunu, tekalifleri vukuunda tevzi' defterlerine kendisi için ziyade akçe eklediğini, vefat eden bir kişinin terekmesini yazmaya gittiğinde eşyaların değerlerini yüksek göstererek kendi harcını yükselttiğini ve tahrir ve kalemiye adıyla da para aldığını ve bunun gibi başka zulm ve taaddîsi olduğunu belirtmişlerdir. Dursunoğlu Seyyid Mehmed'in kitabet hizmetinden alınarak bir daha bu görevde istihdam olunmamasına dair emr-i şerîf rica etmişler ve Kastamonu mahkemesine kanuna göre amel olunması için ilgili hüküm yazılmıştır (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 42, s. 85, h. 275). H. evâsıt-ı Safer 1179 (Temmuz-Ağustos 1765) tarihli hüküm ise bir öncekinin tam tersi minvaldedir. Kastamonu mahkemesi naibi Şeyh Hüseyin Efendi'nin mektubuna binaen yazıldığı belirtilen hükümde, Kastamonu'da sakin muteber kişilerin mahkemeye gelerek on beş seneden beri mahkeme kâtibi olan es-Seyyid Mehmed Efendi'nin iffet sahibi ve kendisinden hoşnut olduklarını, hizmetinde bir kusuru yok iken iftiraya uğrayarak kitabet hizmetinden ref' olunduğunu bu nedenle kitabetin kendisine geri verilmesini talep etmeleri nedeniyle kitabette tekrar görevlendirilmesi üzerine hüküm yazılmıştır (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 46, s.

³¹ AnŞS, 90, s. 572.; "... Ankara kazası ahalisi ordu-yı humâyûnuma arzuhal idüb yerlûden kâtib olmak memnu' iken medine-i Ankara sakinlerinden Ali nam kimesne medine-i mezburede kitâbet hizmetinde olmağla..."; Demir, "Osmanlı Devleti'nde Naiplik", s. 51-53.; Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), s. 226.

149, h. 455). Kastamonu mahkemesi Naib Şeyh Hüseyin Efendi ilgili mektubu muhtemelen ikinci şikâyetle binaen yazmış olmalıdır. Ancak bir önceki hüküm gereği Kâtip Seyyid Mehmed'in hemen görevden alınmadığı, kendisinin H. 28 Safer 1178'e (27 Ağustos 1764) değin, yani hüküm tarihinden altı ay sonrasına kadar dava görmesinden anlaşılmaktadır. Eğer görevden alındıysa bu tarihten sonra alınmış olmalı ve yaklaşık bir yıl kadar kâtiplikten uzak kalmış olmalıdır. Çünkü es- Seyyid Mehmed Efendi'nin bir sonraki dava gördüğü tarih H. 8 safer 1179'dur (27 Temmuz 1765).

H. evâsıt-ı Safer 1180 (Temmuz 1766) tarihli hüküm, kendisi hakkındaki ikinci şikâyetle aynı iddiaları içermektedir. Akkaya nahiyesi ahalipleri Dursunoğlu Mehmed'in yerliden olup nahiyelerine naib olarak atandığını, her gelen kadılara naib olup arz, hüccet ve sair mevaddan kanunda belirtilenden ziyade akçe aldığını, iki hasım bir dava ile mahkemeye müracaat ettiğinde haksız olandan rüşvet alarak onu himaye ettiğini iddia ederek niyabetten ref olunmasını talep etmişler ve bu şikâyet üzerine yazılan hükümde kanun üzere amel olunması emrolunmuştur (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 49, s. 286, h. 872). Ancak bu emrin de Kastamonu mahkemesi tarafından uygulanmadığına dair işaretler bulunmaktadır. Kâtip Seyyid Mehmed Efendi, H. 1180 senesinin Cemaziyevvel, Cemaziyelahir ve Receb aylarında ikisi Akkaya nahiyesinde olmak üzere üç dava görmüştür. Kendisi hakkında ilgili yıllarda ulaşabildiğimiz son şikâyetle dair hüküm ise H. evâhir-i Rebiülahir 1181 (Eylül 1767) tarihlidir. Bu hükümde Kâtip Mehmed Efendi doğrudan suçlanmamaktadır. Kastamonu'dan Aişe, Fatma ve Kerime adlı kadınlar beş seneden beri ortaklaşa ziraat ettikleri ve öşr ve resmini sahib-i arza eda ettikleri çiftliklerine Şerife Saliha adında bir kadının mahkeme kâtibi Dursunoğlu Mehmed'in tahrik ve ayartmasıyla peyda ettiği sahte bir hüccet ibrazıyla haksız müdahale ettiğinden şikâyet etmişler ve bu müdahalenin engellenmesini talep etmişlerdir (BOA, A.DVNS.AHK.A.d., 53, s. 78, h. 233).

Bu şikâyet örnekleri, Kastamonu mahkemesine uzun yıllar görev yapan ve aynı zamanda bir hâkim sıfatıyla dava bakıp karara bağlayan bir kâtibin zamanla mahkeme içinde ne denli etkili hale gelebildiğini ve bunun ciddi sorunlara yol açabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin hem kâtiplik hem de naiblik görevlerini üstlenmesi, mahkeme dışındaki davaların birçoğuna onun gönderilmesi, halktan gelen yoğun şikâyetlere rağmen görevine devam edebilmesi, sistemin bu tür nüfuzlu kişilere karşı yeterince dirençli olmadığını da göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, 1760-1770 yılları arasında Kastamonu kaza mahkemesinde görülen davalar üzerinden mahkeme kâtiplerinin yargı sürecine fiilen katılımlarına odaklanmıştır. İncelenen dönemde mahkeme kâtiplerinin gönderildiği 82 davanın neredeyse tümünde doğrudan hüküm vermeleri, Osmanlı taşra yargısında kâtiplerin yalnızca kayıt tutan görevliler değil, zaman zaman yargı yetkisi kullanabilen aktörler olduklarını göstermektedir. Bu bulgu, klasik literatürde çoğu zaman geri planda bırakılan kâtiplerin, Osmanlı adalet sisteminde ne denli etkin bir rol oynayabildiklerini göstermesi açısından önemlidir. Kâtipler, klasik anlamda kadı yetkisiyle değil ama onun vekalet veya görevlendirmesine dayanan yarı-yargısal (quasi-judicial) bir rol üstlenmiş görünmektedir. Bu durum, kaza mahkemesinin salt kadı merkezli bir yapı olmadığını, kadının yargılama otoritesinin sadece naibler değil gerektiği zaman kâtipler tarafından da paylaşılabildiğini ve dolayısıyla taşra adalet sisteminde norm ile uygulama arasındaki farkları gözler önüne sermektedir.

Bu olgu kaza mahkemelerinde sorun çözmenin pratikliği adına belirli faydalar sağlama-sına rağmen bazı riskleri de beraberinde getirmiştir. Her ne kadar kazanın yerlilerinden kâtip atanması yasak olsa da bu hususa çok riayet edilmemesi, kâtiplerin herhangi bir rotasyona tabi olmadan uzun yıllar aynı yerde görev yapmaları ve bunun sonucunda mahkemelerde üstlen-dikleri etkin rolleri kötüye kullanmaları aynı zamanda sistemin yozlaşmaya açık taraflarını da gözler önüne sermektedir. Kastamonu mahkemesinde görev yapan ve en fazla davaya bakan kâtip olan es-Seyyid Mehmed Efendi hakkında merkeze gönderilen şikâyetler, kâtiplerin yargı yetkisi kullanmasının yol açabileceği suistimallere somut bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, kâtiplerin fiilî yargı rolü, Osmanlı adalet sisteminin yerel düzeyde nasıl işlediğine dair yeni bir bakış açısı sunmakta ve teorik varsayımlar ile yerel pratikler arasındaki farkı görünür kılmaktadır. Bu bulgular, Osmanlı taşra yargısının yalnızca kadı ve naib eksenli değil, gerektiğinde kâtiplerin de etkin rol aldığı, çok aktörlü ve yerel koşullara göre şekillenen bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu tespitlerin genelleştirilebilmesi ve kâtiplerin Osmanlı adalet sistemindeki konumlarının daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi için farklı zaman dilimlerini ve kazaları kapsayan benzer mikro-tarihsel çalışmaların yapılması ge-rekmektedir. Bu tür çalışmalar, hem norm ile uygulama arasındaki boşlukları daha net biçimde ortaya koyacak hem de kâtiplerin yargısal alanda ne ölçüde kurumsal bir rol üstlendiklerine dair daha geniş bir perspektif sunacaktır.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, A. (1991). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV, İstanbul: Fey Vakfı.
- ATAR, F. (2003). “Mahkeme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVII, ss. 338-341.
- BEYAZIT, Y. (2014). *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XV. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Ku-rumu.
- DEMİR, A. (1994). “Bayburt Ulu Camii’nde Bir Osmanlı Ferman Kitabesi Osmanlı Devlet’inde Naiplik”, *Tarih ve Toplum*, 22/132, ss. 41-58.
- ERGENE, B. (2003). *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652-1744)*, Leiden, Boston: Brill.
- DÖŞEMETAŞ, Ö. (2019). *Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası (1725-1750)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- FAROQHİ, S. (2000). *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İPŞİRLİ, M. (1991). “Bab Mahkemesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 362.
- (2006). “Naip”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, ss. 312-313.
- KANKAL, A. (2004). *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, An-kara: Zafer Matbaası.
- KAYAR, B. (2023). “Osmanlı Şer’iye Mahkemelerinde Kâtiplerin Kadıların Vekalet Etmesi”, *Erci-yes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18/2, ss. 1000-1027.

- KILIÇ, C. (2017). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KILIÇ, O. (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ: Ceren Matbaacılık.
- KOÇ, Y. (2007). "Nüfus (Osmanlı Dönemi)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIII, s.294-299.
- MEHMED SALAHÎ. (2019). *Kâmûs-ı Osmânî*, II, hzl. Ali Birinci, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2017). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Kitap.
- ÖZKAYA, Y. (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- (2002). "XVIII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 699-709.
- ÖZSARAY, M. (2019). "Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi*, I, ss. 28-41.
- PAKALIN, M. Zeki. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- PULAHA, S. – Y. Yücel. (1987). "Derbeyan-ı Kanunname-i 'Osmani", *Belgeler*, XII/16, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 17-100.
- es- Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. (2008), *Mebcut*, XVI, ed. Mustafa Cevat Akşit, çev. Soner Duman, Osman Güman, İstanbul: Gümüşev Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SAMİ. (2004). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arşiv Belgeleri

- Adana Şer'ie Sicilleri (AŞS), nr. 40.
- Ankara Şer'ie Sicilleri (AnŞS), nr. 90.
- Gaziantep Şer'ie Sicilleri (GŞS), nr. 118; 124/A.
- Kastamonu Şer'ie Sicilleri (KŞS), nr. 50; 51; 52; 53; 55; 56.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Anadolu Ahkam Defterleri (A.DVNS.AHK.A.d.), nr. 42; 43; 44; 46; 49; 50; 53.
- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MA), Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (AKR), nr. 473/38; 474/39; 475/40; 476/41; 477/42, 478/43.
- Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK), Anadolu Kazasker Ruznamçeleri (AKR), nr. 5193/47; 5193/48; 5193/49.

EXTENDED ABSTRACT

This article examines the judicial role of court clerks in the Ottoman provincial justice system through a micro-historical analysis of court records from the Kastamonu district court between 1760 and 1770. The Ottoman judicial system has traditionally been described as a judge-centered structure in which the *kadi* functioned as the primary authority responsible for adjudication. Within this framework, court clerks have generally been portrayed as administrative personnel whose duties were limited to recording proceedings and maintaining court registers. Drawing on evidence from the Kastamonu court records, this study challenges that conventional view and argues that clerks (*kâtibs*) occasionally assumed a quasi-judicial role, actively participating in the adjudication of disputes.

The research is based on the examination of eight court registers belonging to the Kastamonu district court covering the period between 1760 and 1770. These registers contain a total of 606 recorded cases. A detailed analysis of these entries reveals that 82 cases were handled directly by court clerks rather than by the presiding *kadi* or his deputy (*naib*). These cases provide important insight into the practical functioning of the Ottoman provincial judiciary and demonstrate that clerks were sometimes entrusted with responsibilities that went beyond mere documentation.

A significant portion of these cases were heard outside the courthouse, usually at the location of the dispute, such as villages, agricultural lands, or the houses of deceased individuals in matters concerning inheritance and estate inventories. In many entries, the clerks were explicitly assigned to the case with the authorization to resolve the dispute through a formal judgment, indicated by expressions such as *fasl u hasm*, which referred to the act of hearing a case and delivering a final ruling. In other cases, clerks appear to have been sent merely to record testimonies or gather information, yet the records indicate that they often concluded the disputes with binding decisions. This pattern suggests that, in practice, clerks exercised a form of delegated judicial authority in certain circumstances.

The distribution of the cases handled by clerks also sheds light on the nature of their judicial involvement. Most of these cases were civil disputes involving property rights, inheritance, debts, or claims of unlawful interference with property. Criminal cases constituted a smaller portion of the total. In approximately half of the documented cases, the clerks were clearly authorized to render judgments, while in others their authority appears to have been exercised more informally. Despite these variations, the records indicate that clerks played a decisive role in resolving disputes in most of the cases they handled.

The involvement of clerks in adjudication contributed to the practical functioning of the provincial court system. By delegating certain tasks to clerks, the court was able to ensure the continuity of judicial activity, particularly in situations where the *kadi* or *naib* could not personally attend to disputes occurring in distant villages or in matters requiring on-site investigation. In this sense, the participation of clerks can be understood as a pragmatic response to the administrative and geographical realities of Ottoman provincial governance.

However, the expanded role of clerks also carried potential risks. Because clerks often served in the same locality for extended periods, they could accumulate significant influence within the local social and administrative networks. This long-term presence sometimes allowed them to become powerful actors within the judicial environment, which could lead to

abuses of authority. Complaints sent to the imperial center regarding the conduct of es-Seyyid Mehmed Efendi, a long-serving clerk of the Kastamonu court, illustrate these tensions. The accusations included allegations of corruption, unlawful fees, and manipulation of court procedures. Although such complaints do not necessarily prove wrongdoing, they indicate that the growing influence of clerks could become a matter of concern for local communities.

The findings of this study suggest that the Ottoman provincial judiciary was more flexible and multi-layered than the judge-centered model often assumed in the historiography. While the *kadi* remained the formal judicial authority, the practical operation of justice involved a broader range of actors, including deputies, assistants, and clerks who could occasionally assume adjudicative responsibilities. The Kastamonu case therefore highlights the gap between normative legal structures and the realities of everyday judicial practice.

By focusing on the activities of court clerks, this article contributes to a better understanding of the dynamics of provincial justice in the Ottoman Empire. It demonstrates that clerks were not merely passive record-keepers but could function as active participants in the administration of justice. Further micro-historical studies covering different regions and time periods would help determine whether the patterns observed in Kastamonu were exceptional or representative of broader practices across the Ottoman judicial system.